

REINTEGRACIJA BIVŠIH ZATVORENIKA U SEOSKU SREDINU*

Branislava Knežić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Problem sa kojim se suočava svako društvo i osobe koje su izdržavale kaznu u penalnim ustanovama je izlazak bivšeg zatvorenika iz zatvora. Niti ih sredina lako prihvata niti se oni lako integrišu. Uspeh institucionalnog tretmana, ma kakav bio, proverava se u njihovom ponašanju na slobodi. Visok procenat povratnika ne ide u prilog uspešnosti resocijalizacije. I kao da je uspešnije prilagođavanje na zatvor i da se oni "radije" vraćaju u tu dobro poznatu okolinu nego da "zatorski tretman" na duže staze proveravaju van zatvorskih zidova.

Bez iscrpnijeg proučavanja ličnosti bivših osuđenika i saznavanja društvene sredine, iz koje je otišao i u koju se vraća po isteku kazne, ne može se istraživati ni problem reintegracije niti recidivizma. Uz opšte društvene uslove odlučujući su porodični i uže socijalno-ekonomsko-kulturni uslovi (stabilnost porodice, materijalne i stambene prilike, struktura lokalnih grupa i sredine u koju se vraća). Pretpostavljamo da nepokidani porodični odnosi, mogućnost rada na svom imanju i "gostoljubivost" seoske sredine mogu olakšati prihvatanje stigmatizovanog "robijaša" i njegovu (re)socijalizaciju na promene u društvu i selu. Isto tako socijalna patologija (alkoholizam, droga, kocka, prosjačenje, prostitucija), siromaštvo, nezaposlenost, kriza i socio-ekonomske promene i zapuštena i zakorovljena sela i imanja mogu uticati na nesnalazjenje u neupričćenim okolnostima.

KLJUČNE REČI: reintegracija / recidivizam / postpenalni prihvatanje / seoska sredina

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: knezic@sbb.rs

POVRATAK: ZAČARANI KRUG

Ako je osnovni zadatak resocijalizacije osuđenih to da se izmeni njihov "kriminalni" sistem vrednosti i normi u skladu sa društveno prihvatljivim i poželjnim normama ponašanja onda je razumljivo da to uključuje i postpenalnu pomoć osuđenom. U literaturi su pored termina resocijalizacija u upotrebi i pojmovi: (re)adaptacija, (re)integracija, popravljavanje i prevaspitanje. Autori koji se bave ovom problematikom različito određuju obim, strukturu i odnose između navedenih termina što dovodi do značajnih razlika i kada se razmišlja o istim pojavama. Određenja i definicije problematike o kojoj je reč često ne "pokrivaju" pojavu ili su preširoki za ono o čemu se govori. Iako postoji nesaglasnost oko upotrebe pojmova: reintegracija, readaptacija, resocijalizacija, nije namera ovog rada da analizira postojeće definicije, postojanje razlika ne dovodi osnovni cilj "zatvorskog tretmana" u pitanje. A cilj je preoblikovanje ponašanja osuđenika u specifičnim zatvorskim uslovima u smislu daljeg nečinjenja krivičnih dela i prihvatanje društveno-poželjnog ponašanja sredine iz koje je krivičnom sankcijom izolovan.

(Ne)prihvaćenost pojedinca po izlasku iz zatvora nije posledica samo njegovog ponašanja i tretmana (što god se pod tim podrazumevalo) nego je i uslovljeno stanjem i prilikama društva i lokalne sredine u koju se vraća. Uključivanje bivšeg osuđenika u razne oblike društvenog života (porodične, socijalne, ekonomske...) i objektivna mogućnost započinjanja života "iznova" bez ponovnog činjenja krivičnih dela predstavlja sadržaj reintegracije. Izostajanje porodične podrške i društvene pomoći pojedincu, prvenstveno oko obezbeđivanja sredstava za život, zatvara mogućnosti uspešnog vraćanja u sredinu iz koje je kaznom bio udaljen.

U ovom tekstu reintegracija osuđenika u selo posmatraće se sa aspekta prednosti i nedostataka sela kao mesta provere institucionalne resocijalizacije i/ili socijalne sredine.

Da li je moguća reintegracija u okolinu koja unapred odbija da prihvati i podrži bivše zatvorenike? Pitanje je i da li se osuđenik priprema da prevaziđe odbojnost sredine odnosno da li ga bilo kad iko savetuje kako da prebrodi "negostoljubivost" društvene sredine? Da li se izolovan od društva može resocijalizovati za društvo koje svakodnevno trpi različite promene i krize, jer se i mi nadamo, više nego što smo sigurni, da se "dobro" snalazimo u sredini kojoj pripadamo?

Veliki broj povratnika dovoljno govori o potrebi iznalaženja drugačijih, efikasnijih načina i oblika rada u zatvoru, ali i prihvata po izlasku iz

penalnih ustanova. Iako se često recidivizam uzima kao indikator uspeha tretmana, koji se primenjuje u toku izdržavanja zatvorske kazne, ostaje otvoreno pitanje koliko na tu veoma kompleksnu pojavu utiče: odmeravanje kazne, kategorizacija i klasifikacija u zatvoru (tretman koji se primenjuje, osoblje zatvora, neformalni sistem osuđenika koji se formira, kontakti sa spoljnjim svetom i...) i postpenalni tretman, koji postoji samo na papiru. Nepostojanje državnog programa u praksi i pomoći licima za suočavanje sa nedaćama na koje će naići u preživljavanju izvan zatvora je najblaži znak da je društvo zatajilo. Podrška je potrebna svima, posebno onima koji su odbačeni od porodice i prijatelja. Prepušteni sami sebi ne mogu se nositi niti opstati sa neizvesnostima. Da je uzaludno očekivanje pomoći od društva vidi se po tome što ne postoje nikakve evidencije o tome gde su i šta rade "resocijalizovani", šta se događa sa njima saznaje se kada se ponovo vrate u zatvor.

Može se razlikovati: trajna resocijalizacija (pojedinač ne čini ponovo krivična dela i ne vraća se u zatvor); privremena (po proteku izvesnog vremena ponovo čini krivično delo i postaje povratnik) i nema resocijalizacije (ubrzo po izlasku iz zatvora čini krivično delo i vraća se u zatvor). Razlozi zbog čega se veliki broj vraća u zatvor su mnogostruki i nalaze se na relacijama: struktura ličnosti – uslovi u zatvoru – društvena sredina. Jedino je na određene teške poremećaje ličnosti i psihopate veoma teško uticati. Od promena uslova u zatvoru i uslova u društvu bi, stoga, trebalo poći. O svakom od navedenih uslova se može raspravljati veoma dugo jer iza njih stoji ili ne stoji strategija resocijalizacije u zatvoru i po izlasku iz zatvora. Visok procenat povratnika ne ide u prilog uspešnosti resocijalizacije.

Poznato je da zatvorski tretman u većini zemalja počiva i na radnim obavezama i obrazovnim programima¹ ali i da je nezaposlenost i neučestvovanje u obrazovnim aktivnostima jedan od činilaca povrata. Neosporno je da su prostorni i materijalni uslovi u zatvorima nezadovoljavajući: nedostaju pojedini profili stručnjaka, jak je uticaj neformalnih grupa u zatvoru i "kriminalne infekcije" nisu retkost, motivacija osuđenika ali i neorganizovanje, kako formalnih tako i neformalnih oblika obrazovanja, nije za pohvalu. Ispada razumljivije da je zatvor, za mnoge osuđenike, "učionica" za sticanje i usavršavanje kriminalnog iskustva. Na jednoj strani, imamo da su radne aktivnosti osuđenika obavezne i sastavni su deo tretmana resocijalizacije a na drugoj ni polovina osuđenika nije zaposlena jer u zatvorima "nema posla".

---

¹ U okviru Obrazovnog programa Sokrat Evropske unije pokrenuta je šira evropska mreža za obrazovanje u zatvoru kako bi proširila aktivnosti. Pored obrazovanja osuđenika obuka osoblja u zatvoru zahteva posebnu pažnju.

Kada su u pitanju osuđenice taj podatak je još negativniji. Osuđenici, uglavnom, rade na poljoprivrednom imanju a zbog opštih prilika i krize u društvu ne ulaže se u modernizaciju proizvodnje kako bi se postigli bolji rezultati i osuđenici motivisali za različita obučavanja i zanimanja. Uz nedostatak radnog angažovanja neophodno je istaći i problem odgovarajućeg obrazovanja, profesionalnog obučavanja (kursevi, predavanja, tečajevi i sl.) koje zahteva obrazovan i stručan kadar zaposlen u zatvorima. Krajem osamdesetih godina dvadesetog veka, kada se u obrazovanje ipak nešto "ulagalo i polagalo" iz današnjeg pogleda na tu problematiku izgleda sjajno. (tada je oko trećina osuđenika bila obuhvaćena nekim oblikom obrazovanja a poslednju deceniju –dve formalno obrazovanje gotovo da i ne postoji jer je tek oko 1% osuđenika obuhvaćeno istim (Stevanović, Z.,2010) Probleme organizovanja i korišćenja slobodnog vremena i opremljenost zatvora savremenijom literaturom nije potrebno niti isticati kao ni (ne)rad sa sve brojnijom populacijom narkomana. Izdržavanje kazne lišenja slobode, na taj način, dovodi do praznog trošenja vremena (dokolica i dosada dovodi i do konflikata, agresije i nesigurnosti pojedinaca), opadanja nivoa obrazovanja i informisanosti što može dovesti do desocijalizacije a ne resocijalizacije (posebno su pogođeni obrazovaniji osuđenici)

Vraćanje u društvenu sredinu, bez ponovnog vršenja krivičnih dela, izgleda da je teško ostvarivo. Podaci kod nas ukazuju na visok procenat od 65 do 70%² ili na ukupnom nivou za 2007 godinu je 57,15% i od 1990. je povrat u stalnom porastu i kreće se oko 60%. Zanimljivo je da gotovo 70% povratnika je od 21-40 godine života i da 31,10% povratnika čini imovinske delikte a prema izveštajima prijemnih odeljenja u zatvorima 24,55% otpada na psihopate. Nije neočekivan podatak da je broj narkomana koji se nalaze na izdržavanju kazne u stalnom porastu i da je 2007 u odnosu na 2005 godinu povećan 2,5 puta (Stevanović, Z., 2010). Bez iscrpnijeg proučavanja ličnosti osuđenika i saznavanja društvenih okolnosti, koje su prethodile i u koje se bivši osuđenik vraća, ne može se istraživati ni problem resocijalizacije niti reintegracije.

Broj lica koji ponovo čine krivična dela, i kod nas i u svetu, dovoljno ukazuje na potrebu interdisciplinarnog istraživanja ove kategorije osuđenih u cilju iznalaženja drugačijih, efikasnijih kazni, oblika i tretmana institucionalne resocijalizacije i posebno postpenalnog tretmana i reintegracije u sredinu u

---

² Po rečima dr Bore Marića, direktora Uprave za izvršenje zavodskih sankcija objavljenih u listu "Dnevnik" 18. 08. 2008. procenat povrata kod nas je visok jer još uvek nismo našli dobre načine da osuđenike po izlasku iz zatvora nekako uključimo u društvo jer u razvijenim zemljama osuđenik nakon odsluženja kazne ima obavezu da se javi službi za praćenje koji mu traži posao.

koju se vraćaju. Problemima prilagođavanja i integracije u društvo naročito su pogođeni oni koji su dugo godina bili izolovani od spoljnog sveta.

Često se ističe da dugotrajno lišenje slobode ima brojne štetne posledice po fizičko i psihičko zdravlje osuđenika, mogu se javiti: gubitak samopouzdanja, osećaj izgubljenosti ili odbačenosti, emocionalna napetost, nekontrolisani bes, depresija kao i strah od samostalnog života na slobodi. Uslovi boravka u zatvoru poništavaju lični identitet pojedinca i lome dušu. (Mrvić-Petrović, 2007).

Uporno se, nameće pitanje: kako se onda osobe narušenog zdravlja i razorene ličnosti mogu uspešno uklopiti na život van zatvora? Da li bi odgovori na to pitanje, ako ne objasnili, ono bar usmerili istraživanja pojave povratništva?

SELO: PRIBEŽIŠTE GUBITNIKA?

Počnimo pitanjem: u kakvu seosku sredinu se vraća bivši osuđenik? Da li u selo koje materijalno i duhovno propada ili u malobrojno tradicionalno selo koje brzo nestaje? Da li u selo koje najmanje želi da ponovo vidi i deli životni prostor sa "obeležanim"? Da li u selo gde ga svi poznaju i pred kojima se ne može ništa sakriti? Da li u selo gde ima porodicu i imanje? Ili u selo gde ga odavno niko ne čeka, gde je sve zaraslo i propalo? Da li u selo gde je nekoga ubio, silovao ili pokrao? Ili u selo gde ga svi "žale" jer je nesrećnim slučajem učinio krivično delo?

Istraživanja sela, pa tako i osuđenika sa sela, su gotovo uvek bila u zapećku pa i odgovore na pitanja možemo samo pretpostavljati. Povratak bivših osuđenika u društvenu sredinu ne može se promišljati samo kao "tehničko pitanje" čije se rešavanje svodi na zamenu neslobode za slobodom. Reintegracija je, ili bi trebalo da je, dugotrajan proces kojim bi trebalo da se reše mnogi problemi sa kojima se suočavaju bivši osuđenici, pogotovo oni koji su bili dugogodišnji "robijaši". A suočeni su sa sredinom, koja ih gleda s podozrenjem i dugim pamćenjem krivičnih dela zbog kojih su osuđeni, ne retko razorenim porodicama, prijateljima koji ih se odriču, nemogućnosti pronalaska bilo kakvog posla (ili gubitka istog kada se saznaju odakle se vraćaju). Iako su na biroima za zapošljavanje formalno-pravno isti kao i ostali nezaposleni oni spadaju u kategoriju teže zapošljivih osoba.

Istraživanja pokazuju da, u svetu i kod nas, postoji određena odbojnost i žigosanje velikog dela javnog mnjenja prema bivšim osuđenicima kao društveno opasnim i nečasnim. Takav stav uveliko određuje i mogućnost zaposlenja jer ranija osuđivanost je postala faktor koji smanjuje šansu

dobijanja posla i to je upravo ono što sav rad na prevaspitanju dovodi u pitanje. (Radovanović, 1988).

Lišeni dobrodošlice uzaludno se nadaju da se nešto može dogoditi. Selo im tako postaje usputno svratište do prvih prilika, za nova ili stara dela, zbog koji će se ponovo vratiti u poznato boravište. Međutim, selo u koje se vraća bivši zemljoradnik, čije imanje je održavala porodica, može olakšati prilagođavanje i rešavanje praktičnih životnih pitanja. Daleko teže vraćanje "normalnom" životu i zaposlenju ima npr. lekar kojem je presudom zabranjeno i bavljenje delatnošću.

Svaka socijalna sredina, seoska posebno, nema mnogo razloga za zadovoljstvo i vremena za brigu o drugima, kada im je svakodnevica opterećena društveno-ekonomskim neprilikama, osiromašenjem, opustošenim selima i zakorovljenim njivama, iz kojih proizilaze i izrazite socijalne razlike, siromaštvo i beznadežnost.

Zaostajanje proizvodnje, problemi privatizacije, raslojavanje seljaštva (malobrojni bogati na jednoj i stari, bolesni bez radne snage i nemogućnosti da se prilagode novim uslovima proizvodnje na drugoj strani), promenjena demografska struktura sela (sela napuštaju mladi), neadekvatan sistem socijalne sigurnosti i porast socio-devijantnih ponašanja slika je istrošenog sela u kojem je bez hitne dugoročne državne "intervencije" zaludno čekati boljitak.

Kada je selo sopstveni gubitnik onda se teško može očekivati bilo kakva pomoć onima koji se vraćaju iz zatvora. Podozrive i sumnjičave poglede, nepoverenje i izbegavanje komšija, prijatelja, a porodicu da i ne pominjemo, pojedinci mogu dodati sopstvenom porazu i nesigurnosti.

U užasnom odsustvu života u selima nazire se beda usamljenih starih ljudi. Sela u kojima životare i izumiru staračka domaćinstva ne ulivaju nadu u budućnost sela pa ni reintegraciju onih koji osećaju strah od izlaska iz zatvora.

I ako se nešto ne učini ubrzo onda će broju od 1961 sela u kojima nema ni jednog stanovnika i 40.000 praznih kuća biti pridružena još mnoga. (Jevtić, Gulan, 2008). Oživljavanje sela bi trebalo temeljiti na odgovarajućoj ekonomskoj, poljoprivrednoj i kulturno-obrazovnoj politici u kojoj bi se našlo mesta za život, zaposlenje i uspešan povratak mnogih, koji izlazeći iz zatvora nemaju kuda da se vrate nego lutaju gradskim ulicama preturajući kontejnere ili tuđe džepove. Ako za neki oblik obučavanja i osposobljavanja u zatvorima postoje danas uslovi onda je to poljoprivreda i stočarstvo. Normalno, rad na tom području, i u penalnim ustanovama, bi trebalo prilagoditi savremenoj proizvodnji.

Selo je, najčešće, mnogima poslednje uporište u beznadu. Uz osmišljenu i materijalno potpomognutu agrarnu politiku i ruralni razvoj stvorili bi se uslovi za mnoge beskućnike i nezaposlene iz prenaseljenih gradova, a ovom prilikom mislimo i na osuđenike kojima bi na taj način bila pružena druga šansa za "normalan" život. I to bi bila jedna od bitnih prednosti sela za integraciju onih koji su kaznu odslužili

U navedene društveno-ekonomske (ne)prilike trebalo bi da se prilagode i uklope oni koji su na duži ili kraći rok bili izolovani iz društva. Društvo polaže nade u njihovu reintegraciju a porast recidivizma "izneverava" te nade. Da li je njihov povratak u penalne ustanove ili u razne devijantne grupe neminovan? Reintegracija može potrajati duže nego što je bila zatvorska kazna i mnogi taj period ne izdrže. Sloboda bez porodice, prijatelja i posla im, tako, postaje veća robija od zatvora. Razlozi koji vode nezavesnom ishodu života posle zatvora se, uz društvenu sredinu nastanjuju u pojedincu (njegovi strahovi, nesigurnost, agresivnost, netrpeljivost, ogorčenost, zdravstveno stanje, starost, porodični status, obrazovanje i profesija, stambeni i materijalni problemi neki su od presudnih činilaca).

Osuđenik, izložen dugogodišnjoj izolaciji od društva i različitim deprivacijama u zatvoru, često, izgubi poverenje ne samo u druge ljude nego i u sebe. Uz osećanje nesigurnosti i traženja "propuštenog" teče vreme zadobijanja poverenja sredine u kojoj je on drugačiji od ostalih, obeležen je i pod stalnom prismotrom.

Da li i koliko može da izbledi etiketa "bivši" u bilo kojoj, seoskoj i manjoj sredini posebno? U takvim situacijama uključivanje u život na slobodi otežano je i ako isti ima podršku i razumevanje najbliže okoline. Ponekad ni porodica nije spremna, iako na prvi pogled ne izgleda tako, da olakša snalaženje na slobodi članu porodice jer se i sama adaptirala na uslove života bez njega. Bez emocionalne podrške i zaposlenja uz unutrašnje konflikte i otuđenja bivši osuđenici dolaze u sukob sa okolinom ili traže osobe na granici delinkventnog ponašanja i "otvaraju" ponovo vrata koja su mislili da su zauvek zatvorili. Bliska su nam mišljenja autora koji ističe da, ako se i može naći opravdanje za negativan odnos uže socijalne sredine, prijatelja i porodice prema bivšem osuđeniku, teško je pronaći opravdanje za formalnu socijalnu kontrolu (policija, centri za socijalni rad, biro i za zapošljavanje i drugi). (Nikolić, 2009).

Dobar primer u smanjenju recidivizma je Rumunija, gde je Ministarstvo pravosuđa pre godinu i po dana, u program službe koja se bavi reintegracijom bivših osuđenika uključilo socijalne radnike, psihologe i druge stručnjake da im pomognu da se uklope u porodicu, društvo i nađu posao.

Nije potrebno ni dovoljno osporavati svu težinu života na selu i posledice koje iz zapuštenosti poljoprivrede, stočarstva, seoskog turizma i sl. pogađaju sve, naročito bivše osuđenike. Sudbina života na selu bi se uz, organizovanu, osmišljenu i sistematsku pomoć države, mogla preokrenuti na dobrobit svih a ne jedino onih koji su na olak i jeftin način došli do najboljih oranica i zakupa državnog zemljišta. Mislimo na one koji se bave poljoprivredom da bi preživeli, jer su ostali bez zaposlenja usled propalih društvenih preduzeća, na izbeglice i siromašne, na nadničare i na sve tranzicione gubitnike. Od njih se, teško, ko obogatio "motikom". Njima se mogu pribrojati i bivši osuđenici sa sela. Država je dužna da prekine tu dugoročnu marginalizaciju stanovnika sela, pružanje šanse selu da iziđe iz nevolja i materijalne bede je istovremeno i pružanje šanse onima koji su se ogrešili o Zakon. Borba za preživljavanjem, dokazivanje da su "odužili" dug državi i potreba za pripadanjem porodici, prijateljima i lokalnoj sredini bez podrške okoline može otupiti želju za integracijom. Za nakupljena nezadovoljstva i različite frustracije postoje "grupe" (pa i u selima) koje rado prihvataju sve članove bez obzira na prošlost, zvanja i diplome. Nije nepoznato da se smanjuju razlike u kriminalitetu između sela i gradova a najčešći oblici devijantnog ponašanja seoskog stanovništva su:alkoholizam, poremećaji u porodici, krađe, tuče i narkomanija. (Števanović,Đ, 2008).

Stanja u selima, uglavnom nepovoljna, između ostalih faktora, predstavljaju ozbiljnu prepreku za bivše zatvorenike, a sa malo truda rad u selu bi moglo da bude dobar primer za uspešnu i resocijalizaciju i reintegraciju.

Uticaj porodice je bitan, i izgleda jedino funkcioniše postpenalni prihvrat ako je očuvana porodica.. Međutim, usled "zatvaranja" dolazi često do raspada porodice i negativnog odnosa prema članu porodice koji ih je osramotio. Međutim, stav uže i šire društvene sredine prema bivšem osuđeniku određuje i vrsta krivičnog dela, jer u nekim kulturama i tradicionalnim shvatanjima nije isto žigosan lopov, ubica, silovatelj, i sl. Prema tome, "dela" koja se u određenoj sredini ne "osuđuju" pomažu da pojedinac po izlasku iz zatvora ne doživljava odbacivanje i njegove veze i kontakti sa sredinom nisu sasvim pokidani. Problem koji okolina, selo i više (jer se svi između sebe poznaju), može nametnuti i teško oprostiti nezakonita ponašanja dodatno otežava ionako tešku reintegraciju. I to je jedan od veoma važnih nedostataka malih sredina zbog kojih bivši osuđenik ne može očekivati pomoć i podršku za koliko toliko normalan povratak. Isto tako, mala sredina može itekako olakšati prilagođavanje životu van "rešetaka" prihvatajući, bez osude, osobe po izlasku iz zatvora. Izvesno je da se mladi i zdraviji pojedinci lakše prilagode i snađu na slobodi.

Stariji osuđenici se plaše izlaska iz zatvora, ako nemaju porodicu koja će ih prihvatiti i za njih je neizvesnost i samoća teža od kazne i zatvora. Ima osuđenika i njihovih "životnih sudbina" koji se istraživaču zatvorskih uslova urežu u sećanje. Razgovor sa jednom starijom osuđenicom, čiji se pogled i reči ne zaboravljaju, potvrđuje strah povratka u selo u kojem je živela.

Delovi njene "ispovesti" mogu poručiti čitaocu više nego naše tumačenje istih. M.S. je rođena u jednom selu u Sandžaku, nije išla u školu, domaćica je koja je u "slobodno vreme" bila zemljoradnica i spremačica. Ima dvoje odrasle dece i osuđena je na tri godine i pet meseci zbog ubistva muža. *"Teško sam živela sa mužem, bio je alkoholičar. Brat me zvao da se vratim, plašila sam se da njega ne ubije, a bila je i sramota. Više sam provela u štali no u kući. Tog sudnjeg dana kada me udario i ja sam njega čekićem, posle čega je nakon desetak dana, umro u bolnici. Puno me mučio i tukao u životu. U zatvoru mi je bolje, meni je robija bila kuća, nije ovde. Zaslužila sam kaznu, mrtva glava, nisam to trebala. Svi mi govore da sam makla jad iz sela i od sebe. Žao mi je što sam to uradila. Sramota me, žao mi je i zbog dece. Ne znam ni kud ću ni šta ću, nemam se gde vratiti. Kuća je propala, sin nema posao a ja se plašim devera i zaove. Razmišljala sam da odem u drugi kraj zemlje, u starački dom, plašim se gladi, čuvala bi decu i stare, na nadnicu ne mogu, imam 68 godina. Koliko sam radila i mučila se a sada nemam od čega živeti. Kajem se što ga nisam pre napustila, puno mi je teško...* (Knežić, 2005).

Ovaj slučaj nije usamljen, mnogim starim osobama sloboda nije viza za život jer su u zatvoru našle slobodno parče života. A ko je na granici životnog opstanka – na granici je ljudskog.

Ukazivanjem na:

- opšte društvene uslove (vladajući sistem vrednosti, društveno-politička stabilnost, socio-ekonomske činioce (ponuda i potražnja radne snage, pol, starost, zanimanje, obrazovanje), stavovi prema bivšim osuđenima...),
- razvijenosti i karakteristike institucija, organizacija i službi za prihvata i pomoć pri izlasku pojedinaca iz zatvora i
- porodične i uže socijalno-kulturne uslove (stabilnost porodice, materijalne i stambene prilike, struktura lokalnih grupa i sredine u koju se vraća) ukazujemo na bitne faktore u postpenalnoj fazi osuđenika.

Otvaraju se i mnoga nerešena pitanja o adekvatnom prihvatu bivših osuđenika, kako od strane društva u celini (preko zakonodavnih rešenja i centara za pomoć i podršku) tako i od užeg okruženja. Bez postpenalne pomoći u vidu materijalne, stambene pomoći i zaposlenja kao i podrške

u adaptaciji na uslove van zatvora može se očekivati i dalje prenaseljenost zatvora. Da li je izgradnje zatvora isplativija od ulaganja u napred navedene službe i programe?

Koliko je povrat rezultat sistema vrednosti usvojenog u zatvoru i koliko obrazovanje (kao obučavanje, uvežbavanje, iskustveno i stihijsko obrazovanje, sticanje obrazovanja neformalnim putem, često tzv. negativnog znanja) stečeno u zatvoru može biti podsticaj za nova kriminogena i devijantna ponašanja i dalje je neistraženo područje? Ili koliko uslovi van zatvora pružaju pogodno tlo da se naučeno iskaže pitanje je koje zavređuje naučnu i profesionalnu pažnju?

Koreni neuspeha resocijalizacije i reintegracije osuđenika su dublji od plitkih nada u "popravljivost" tolikog broja "nepopravljivih". Očigledno, trebalo bi kaznenoj i zatvorskoj strogosti (u kojoj nema adekvatne primene Zakonom predviđenih tretmana) suprostaviti alternativne sankcije, gde je god moguće, (dobar primjer u primeni alternativnih sankcija i smanjenja povrata je Italija.) i društvenu sredinu u koju se bivši osuđenici vraćaju.

Koliko je povrat "izbor" osuđenika nepoznato je ako mu drugi nije ni ponuđen ili ga nije ni prepoznao pa time ni prihvatio? Istraživanje potreba i interesovanja osuđenika pred izlazak iz zatvora olakšao bi nam posao oko integracija i kada je seoska sredina u pitanju. Neophodna je saradnja pravosuđa, policije, prosvete (obrazovanja), socijalne politike i zdravstva kako bi se definisale uloge, obaveze i način komuniciranja između svih ustanova, organizacija i institucija u ostvarivanju postpenalnog tretmana.

ZAVRŠNA REČ

Razmatrajući probleme reintegracije bivših osuđenika u bilo koju, pa i seosku, sredinu ne može se biti zaokupljen jedino njihovim ljudskim slabostima, manama, propustima u ponašanju koje je trebalo "popraviti i korigovati" zatvorskim tretmanom. Neophodno je, istovremeno, tragati za problemima koji se dešavaju u realnom društvu (društvu u celini, lokalnoj zajednici, porodici...) u koju se pojedinac vraća a što upućuje na neizbežnost ozbiljnih i hitnih promena. Uspješna reintegracija je uslovljena (ne)prilikama u društva uopšte i pojedinačnim potrebama u cilju stvaranja objektivnih mogućnosti za ostvarivanje a ne "obećavanje" života nakon zatvorske kazne.

Koliko će život u i sa društvenom sredinom biti zadovoljavajući zavisi s jedne strane, od ličnih potreba, interesa, mogućnosti (objektivnih i subjektivnih, ličnih i porodičnih) a s druge strane od spremnosti društva da pojedincu pripomogne (zapošljavanjem na prvom mestu) da realizuje "uspeh" zatvorskog tretmana.

(Ne)prilike u zatvoru i ograničenje slobode i prava osuđenika proizvest će manje štetne posledice ako vreme provedeno na izdržavanju kazne bude smislenije od prebrojavanja, zatezanja odeće, cinkarenja, zaposlenja na poslovima bez cilja i rezultata. Strah, nesigurnost, neizvesnost pred životom po isteku, pogotovo, dugih kazni, možda bi, bili manji da nije opštepoznat stav i odbojnost javnog mnjenja prema bivšim osuđenicima.

I na kraju, bez društvene brige i državne strategije za oživljavanje sela ne može biti ni pogodne seoske sredine u koju će se bivši osuđenici vraćati kao u svoje stalno boravište.

REFERENCE

- (1) Gendreau, P., Goggin, C. And Cullen, F. T. (1999). *The effects of prison sentences on recidivism*, Ottawa: Solicitor General Canada.
- (2) Jevtić, S., Gulan, B. (2008). *Tranzicija sela u Srbiji u: Selo u tranziciji*, Beograd, Zavod za proučavanje sela, Srpsko udruženje za sociologiju sela i poljoprivrede i Balkanska asocijacija za sociologiju sela i poljoprivrede.
- (3) Jovašević, D, Stevanović, Z. (2007). *Pravni aspekti izvršenja krivičnih sankcija*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (4) Kisker, G, W. (1972). *The disorganized personality*, Mc Graw Hill, New York.
- (5) Knežić, B. (2005). *Između čekića i nakovnja*, u: *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse (II tom)* Blagojević, M., (prir.) AŽIN, Beograd.
- (6) Knežić, B. (2001). *Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- (7) Kobe, P. (1971). *Opšti pristup etiologiji povrata u: Problemi povrata*, Beograd, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja.
- (8) Mrvić-Petrović N. (2007). *Kriza zatvora*, Beograd, Vojnoizdavački zavod.
- (9) Nikolić, Z. (2009). *Savremena penologija – studija kazni i kažnjavanja*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (10) *Prevenција kriminaliteta u Evropskoj uniji*, <http://209.85.129.132:policija.hr/mup.hr>.
- (11) Radovanović, D. (1988). *Svoјstva osuđenika i zatvorski tretman*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (12) Radulović, D. (2006). *Psihologija kriminala - psihopatija i prestupništvo*, Beograd, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (13) Stevanović, Đ., (2008). *Politika, nauka i selo Srbije u: Selo u tranziciji*, Beograd, Zavod za proučavanje sela, Srpsko udruženje za

sociologiju sela i poljoprivrede i Balkanska asocijacija za sociologiju sela i poljoprivrede.

- (14) Stevanović, Z. (2010). *Zatvorski sistem i tretman osuđenih lica u Srbiji*, doktorska disertacija, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- (15) Šarić, J. (2006). *Individualizacija kažnjavanja u fazi izvršavanja kazne zatvora*, Zagreb, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 13, br.2.

REINTEGRATION OF EX-PRISONERS INTO VILLAGE ENVIRONMENT

Each society, as well as persons who have served their sentences in penal institutions, are faced with problem of ex-prisoners coming out of prison. They are not well accepted from environment nor they can easy integrate into it. The success of institutional treatment, whatever it is, is verified through their behavior as free-persons. The high percentage of recidivist doesn't support the story of socialization success. From above said follows that they adapt more successfully to prison and that they also return more readily to that well known environment rather than to probe "prison treatment" on a long track outside of prison walls.

The problem of reintegration and recidivism can not be examined without thorough investigation of ex-convict personalities and recognition of social environment. Besides general social conditions the crucial role have family conditions and also social, economic and cultural conditions (family stability, material circumstances and living accommodation, structure of local groups and environment where they return to). We suppose that undamaged family relations, possibility of working on their own estate and hospitality of rural environment can ease acceptance of stigmatized prisoner and his resocialization to changes in society and village. Social pathology (alcoholism, drugs, gamble, begging, prostitution), poverty, unemployment, crisis and socio-economic changes, as well as neglected villages and estates can influence disorientation in these adverse circumstances.

KEY WORDS: reintegration / recidivism / post-penal acceptance / village environment